

מבוא

בינואר 2021 הורה שר החינוך יואב גלנט למנוע את הרצאתו של מנכ"ל בצלם, הגי אלעד, בפני תלמידי בית הספר הריאלי בחיפה, כחלק מאיסור על בתי ספר לארח ארגונים המבזים לכאורה את חיילי צה"ל, ומכנים את ישראל "מדינת אפרטהייד". איסור זה בא לאחר שב־2015 החליט שר הביטחון, משה יעלון, לאסור על פעילות משותפת של הצבא עם ארגון שוברים שתיקה, ובעקבותיו החליט נפתלי בנט, שר החינוך, לאסור על פעילות הארגון בבתי הספר. ב־2018 תוקן ברוח זו חוק חינוך ממלכתי (תיקון המכונה "חוק שוברים שתיקה"), שניסה לדחוק מבתי הספר את בצלם ואת שוברים שתיקה לצד ארגונים אחרים.¹ ההחלטות לוו בגל של התקפות מימין על ארגוני זכויות אדם, מטרותיהם, דרכי פעולתם ואופן מימונם.

בין אירועים אלה התרחשה במרץ 2016 פרשת אלאור אזריה – חובש בחטיבת כפיר תועד כשהוא יורה למוות בפלסטיני עבד אל־פתאח א־שריף, שהיה מוטל פצוע על הקרקע לאחר שהוא ושותפו, רמזי קסראווי, שנהרג אף הוא, ניסו לדקור חיילים ישראלים בתל רומיידה שבחברון. החלטת הצבא להעמיד את אזריה לדין והרשעתו בהריגה עוררו גל מחאה חסר תקדים נגד הצבא, לצד ביטויי תמיכה בחייל. לא במנותק מפרשה זו, ביולי 2016 נשא הרב יגאל לוינשטיין, מראשי המכינה הקדם־צבאית בעלי, נאום מתוקשר, שבו מתח ביקורת נוקבת על תוכני החינוך של הצבא, הפוגעים לדעתו בערכי הצבא, ועל מדיניות אש המסכנת, לדבריו, את חיי החיילים בניסיונה להגן על אזרחים פלסטינים.

1 ראו הרבון 2021.

באוגוסט 2021 נפצע מירי בגבול עזה, ואחר כך נפטר מפצעיו, לוחם מג"ב בראל חדריה שמואלי. בעקבות פגיעתו האשימו חוגי הימין וחיילים את הפוליטיקאים בקשירת ידי הצבא בלחימה בפלסטינים.

מה המשותף לתופעות אלה? תופעות אלה מבטאות שינויים הפוקדים את השיח הפוליטי בישראל. המשותף להן הוא שהן מייצגות את המיליטריזציה החדשה של התרבות הפוליטית בישראל. זהו נושא הספר שלפנינו – הניסיון לשרטט את אופייה של המיליטריזציה החדשה, להבדילה מזו "הישנה" ולזהות את מחולליה.

בשלושת חלקיו הראשונים של פרק המבוא מוצגים מיקומו של הספר בשדה המחקר, הטענות שהוא מעלה ומסגרתו התיאורטית, הממוקדת בלגיטימציה להפעלת כוח. בחלקו הרביעי מובא רקע קצר לתהליכי מיליטריזציה, דה-מיליטריזציה ורה-מיליטריזציה בחברה בישראל. תת-הפרק החמישי מפרט את התהליכים שהפחיתו את עלויות תחזוקתו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, שהושתו על המעמד הבינוני, כנקודת מוצא לניתוח שהספר מציע.

מה אנו חוקרים ומדוע

במסה שפרסם חוקר הצבא הוותיק יורם פרי ביטאה הכותרת את טיעונו המרכזי של המאמר – "כבר מותר לדבר על מיליטריזם"². לדברי פרי, בעוד בעבר היה ייחוס תכונות מיליטריסטיות לחברה (היהודית) בישראל בגדר התרסה, כתיבה שמתפתחת בעיקר בעשור השני של שנות האלפיים כבר מסמנת את החברה כמיליטריסטית, והמילה מיליטריזם כבר אינה "מילה גסה". המשותף לכתיבה החדשה, לדברי פרי, הוא שהמחברים והמחברות "רואים במלחמה הגורם העיקרי שעיצב את אופייה של החברה הישראלית. אבל המלחמה אינה נתפסת בעיניהם כמציאות כפויה מבחוץ, והתמשכותה אינה רק תוצאה של התנהגות אויביה. היא במידה רבה פרי געגוע לגבורה פיזית וכמיהה לשימוש בכוח". מהמאמר של פרי ניתן לחלץ פרדוקס: ככל שהתרבות הכוחנית מושרשת מחדש בחברה וכבר מותר לדבר על מיליטריזם, כך עוברת המיליטריזציה נרמול שאינו מוכחש עוד

כבעבר, עת העיסוק בה היה חתרני. לכן כבר ניתן לדבר עליה בגלוי, ובעיקר להזדהות עימה. עם זאת, הניסיון לגנותה או להתניקה מזמין התנגדות מימין, כפי שמעידות הדוגמאות שהובאו לעיל. פרדוקס זה הוא מהתופעות שהספר מבקש להסבירן.

המחקרים שפרי מזכיר, לצד מחקרים אחרים, עוסקים בהארת היבטים שונים של המיליטריזם בישראל, בעיקר בספרות ובאמנות. אזכיר שני חיבורים שנכתבו בשנים האחרונות על המיליטריזציה בישראל, המציגים ראייה חברתית-פוליטית רחבה שלה. שניהם מספקים תשתית מושגית ואמפירית להסבר התופעות שהוצגו כאן. הכתיבה הבולטת ביותר היא של אורי בן-אליעזר. בספרו האחרון והמקיף, מלחמה במקום שלום: מאה שנות לאומיות ומיליטריזם בישראל,³ טען בן-אליעזר כי החברה היהודית גיבשה מראשית התהוותה תרבות לאומית שמרכיביה אתנו-לאומיים, כלומר מבוססים על המרכיבים השבטיים, הפרימורדיאליים והפרטיקולריים, ובהדרגה גם הדתיים, של השיוך היהודי, ומרכיבים אלה גברו על מרכיביה האזרחיים של הלאומיות. תרבות זו שימשה מסגרת פרשנית להבנת המציאות, לרבות הבנת התנגדותם של הערבים למפעל הציוני והתנהלותם לאחר שהוקמה המדינה, ופרשנות זו הביאה להעדפתו של השימוש בכוח צבאי, עד כי התגבשה לאומיות מיליטריסטית, או "צבאנית", בלשונו של בן-אליעזר. הפרשנות הכוחנית סייעה להעדפה של פתרונות כוחניים גם משעמדו לרשות ישראל חלופות כוחניות פחות, עד כדי ההמצה של הזדמנויות מדיניות. הפרשנות האתנו-לאומית התחזקה בהדרגה בעקבות האינתיפאדה השנייה, והצליחה לגבור על הגישה האזרחית, הליברלית, ליישוב הסכסוך. זהו השינוי שהציג חוקר מדע המדינה יואב פלד – התגברות השיח האתנו-לאומי על השיח הליברלי של המעמד הבינוני-חילוני, שבשנות ה-90 של המאה ה-20 היה ממחוללי הוויתורים שעשתה ישראל כדי לקדם פיוס ישראלי-פלסטיני.⁴

באופן ממוקד יותר הציג בן-אליעזר בספרו מלחמותיה החדשות של ישראל את האינתיפאדה השנייה כסוג של "מלחמה חדשה", השונה ממלחמות העבר.⁵

3 בן-אליעזר 2019.

4 Peled 2013.

5 בן-אליעזר 2012ב.

המלחמה החדשה שיקפה, כשם ששירתה, מאבק פנים-ישראלי על תיחום הגבולות התרבותי, הפוליטי, הגיאוגרפי והתרבותי. זהו מאבק שעוררה וחיידה הגלובליזציה המשולבת בתהליך אוסלו, במיוחד כיוון שזוהי מלחמה שבעיקרה מתנהלת נגד אוכלוסייה ולא נגד מדינה. ככזו העצימה המלחמה החדשה את המיליטריזם הדתי, שהוא מיליטריזם הצומח מחוץ לצבא אך מחלחל אל שורותיו.

החיבור האחר הוא ספרי מי שולט על הצבא? בין פיקוח על הצבא לשליטה בצבאיות.⁶ הספר מבחין בין הפיקוח על הצבא כארגון ובין הפיקוח על הצבאיות, כלומר על התרבות הפוליטית המעניקה לגיטימציה לשימוש בכוח. הטענה המרכזית שהוצגה בו היא שהפיקוח על הצבא מתחזק בעוד הפיקוח על הצבאיות נחלש, במובן זה שגבולות הוויכוח על השימוש בכוח הולכים ונעשים צרים. זוהי נקודת מוצא לדיון על הלגיטימציה החדשה לשימוש בכוח, שהיא מרכיב במיליטריזם החדש.

הספר שלפנינו דולה מספרים אלה תבניות מרכזיות כנקודת מוצא לדיון במיליטריזציה החדשה של ישראל, אך לצד זאת, מנסה להתמודד עם פערים המצויים בהם. תחילה נגדיר מיליטריזציה. בספר זה, מיליטריזציה תתייחס להתחזקות ההעדפה התרבותית-פוליטית של השימוש בכוח, האיום בשימוש בכוח, או ההכנות לשימוש בכוח, ותפיסתה כנורמלית ואף כרצויה, בהמשך להגדרתו הידועה של הסוציולוג מייקל מאן.⁷

לאור הפערים המצויים בספרים קודמים, בבסיסו של ספר זה עומדים שלושה אתגרים: הראשון בהם הוא להציע מיפוי רחב של מאפייני המיליטריזציה החדשה של ישראל ולהבחין בינם לבין המאפיינים המסורתיים. הספרים שנסקרו לעיל לא עסקו בהבחנה זו, ודאי לא במפורש. הספר שלפנינו גם אינו דן במיליטריזם כתופעה תרבותית קבועה אלא במיליטריזציה ודה-מיליטריזציה, כלומר בשינויים החלים במפלס המיליטריזם, לרבות העלייה ברמתו. אך מיליטריזציה אין פירושה רק שינוי במפלס המיליטריזם, אלא גם הופעתן של תופעות חדשות, שלא התקיימו בעבר או שבלטו בו פחות.

6 לוי 2010.

7 Mann 1987, 35.

האתגר השני הוא להסביר את מחוללי המיליטריזציה החדשה, היבט שחיבורים קודמים לא הרבו לעסוק בו. בן־אליעזר הציג את "הלאומיות המיליטריסטית" כמספקת הסבר תרבותי לתופעות פוליטיות, אלא שהתבנית עצמה סטטית למדי, ואינה נותנת ביטוי לשינויים במפלס המיליטריזם.⁸ בספרי מי שולט הסברתי כיצד הסטת הפיקוח על הצבא אל הממדים הארגוניים והמשקיים שלו – תהליך המתפתח משנות ה־80 של המאה ה־20, עם השינויים בהרכבו החברתי של הצבא – תורמת לניווט השיח העוסק בהיגיון של הפעלת הכוח, ומכאן גם להתעצמות המיליטריזציה המחודשת של חלקים בחברה. המיליטריזציה מוזנת, כפי שזיהה גם בן־אליעזר, מאתוס אתנו־לאומי, שאינו מאוזן באמצעות אתוס חילוני וליברלי. עם זאת, ספרי התמקד בהשפעתו של תהליך זה על הפיקוח על הצבא, ועסק פחות במחוללי המיליטריזציה.

האתגר השלישי מתמודד עם פער נוסף המגולם בכתיבתו של בן־אליעזר ובכתיבתי – דיון דל בלגיטימציה לאלימות. דלות זו מייצגת פער רחב בספרות הישראלית. האידיאליזציה של "צבא העם" בישראל, שנתפס כממלא תפקידים בתחום החינוך, החברה וההתיישבות, מחזקת את הנטייה להכחיש את עיסוקיו האלימים. נטייה זו השתרשה גם בזרם המרכזי של הסוציולוגיה הישראלית, רבות בהשראתו של משה ליסק.⁹ ואולם, מעניינים יותר הזרם הביקורתי או הכתיבה של הדורות הצעירים יותר. אף שכתובה זו עסקה באופן ביקורתי בצבא, המעיטה גם היא לדון באלימות. רק כתיבה אנתרופולוגית, פסיכולוגית ומעט סוציולוגית עסקה באלימות.¹⁰ מיעוט הדיון באלימות הוא תופעה גלובלית.¹¹ קובץ המאמרים חמושים בלגיטימציה¹² סימן במידה מסוימת מהלך המראה כיצד האלימות והלגיטימציה שזורות זו בזו.¹³

פער זה מעצב את האופן שבו מבקש ספר זה לדון במיליטריזם, ולהאיר כיצד תרבות פוליטית מיליטריסטית מיתרגמת, בדרך מפורשת או משתמעת, להצדקת

8 ראו גם בן ישי 2021א, 128.

9 Lissak 1984.

10 לפירוט, ראו לוי 2020ג.

11 Malešević 2010, 52.

12 בן ישי ולוי 2021.

13 רותם 2021.

אלימות, להעדפתה, או לפחות להשלמה עם קיומה. העניין במיליטריזציה אינו רק כתופעה תרבותית-פוליטית, אלא בחיבור הקונקרטי, הדינמי והרחב שלה למדיניות צבאית באמצעות הלגיטימציה. הלגיטימציה לאלימות מעוררת עניין ביכולת לקיים שליטה ישראלית מתמשכת, ישירה ועקיפה, בגדה המערבית וברצועת עזה, בהתאמה, ולהבטיח שהצבא יפעיל אלימות מבלי להצמיח נגדה קריאות תיגר מהותיות, מחוץ לצבא ומתוך שורותיו.

אדגיש, הפערים שסימנתי באו לידי ביטוי גם בכתיבה קודמת שלי, ועימם מנסה ספר זה להתמודד. כתיבתי, בעיקר בתהליכים שמיפתה, מספקת תשתית רחבה לדיוני הספר הנוכחי. עם זאת, הספר אינו בגדר סיכום או שילוב של עבודות קודמות, אלא מפתח אמירות חדשות, הן בטענה הכללית והן בפריטתה לטענות שמוצגות בכל פרק (למעט חריגים שצוינו במפורש).

הטענה

לאחר התפרצותה של האינתיפאדה השנייה וחיידוש הסכסוך הישראלי-פלסטיני האלים התגברו בחברה בישראל מנגנוני הלגיטימציה להפעלת כוח צבאי. המחולל העיקרי של התהליך הוא תוצר של פרדוקס: ככל שגוברים בחברה החסמים להפעלת כוח – שמקורם במגבלות בין-לאומיות, בקיומן של חלופות מדיניות מוכרות להפעלת כוח ובצמיחתה של תרבות של חברת שוק ליברלית המטילה מגבלות על הקרבה צבאית – כך מתעצם המאמץ של מוסדות המדינה ושל קואליציית הכוחות התומכים בהם להגביר את הלגיטימציה לשימוש בכוח ולהקרה צבאית. תנאי ראשוני להצלחתה של קואליציית הכוחות התומכת בהפעלת כוח היה החלשת העניין של קבוצות הכוח של המעמד הבינוני-גבוה ביישוב הסכסוך. הצלחה זו הושגה הודות למאמץ מדינתי שיטתי להפחתת חלק ניכר מנטל תחזוקו של הסכסוך מקבוצות אלה, במונחים של נטל כלכלי וקורבן צבאי. כך ניצבת קואליציית כוחות הנחושה לשמר את מצב המלחמה, ובעיקר את שליטת ישראל בגדה המערבית, ובמרכזה הברית בין המדינה לקואליציה האתנו-לאומית, מול קואליציית הכוחות של המעמד הבינוני-חילוני, שהולדת מחיר הסכסוך גרמה לה לאבד חלק ניכר מהמניע שלה לשנות מצב זה.

כדי לספק לגיטימציה לסטטוס קוו – קיבוע שליטתה של ישראל בגדה – פיתחה קואליציה תומכיו צורות חדשות של מיליטריזציה, המגבירה את הלגיטימציה לשימוש בכוח ובה בעת מועצמת על ידה.

המרכיב המרכזי התפתח על גבי התשתית של המיליטריום הצבאי-חילוני. הוא השתקף בהתחזקות החשיבה הצבאית ובהחלשת זיקתה לחשיבה מדינית. זוהי תוצאה בלתי-נמנעת מכניסתו של הצבא לוואקום שהותירה המדינאות הישראלית בקובעה את הסטטוס קוו המדיני. לצבא תפקיד ייחודי לא רק בשימור הסטטוס קוו; תפקידו גם לספק לו לגיטימציה באמצעות טיפוח האמונה ביכולתם של פיתוחים טכנולוגיים להסיר איומים צבאיים באמצעות השמדתם של אמצעי הלחימה באופן המייתר פתרון מדיני. בהדרגה השתקף השינוי גם בשינוי שיח הלגיטימציה של הצבא, המבליט לא בהכרח את היעדים שהשיגה הפעולה הצבאית, אלא את האמצעים שנקט הצבא, ובמרכזם הרג. מלבד זאת החל הצבא לקדם מיליטריזציה "קשה" ביחסיו עם החברה ועם מגויסיו, המגביה את החומות בינו לבין החברה. לא עוד מיליטריזציה "רכה", המטשטשת את ההבחנה בין צבא לחברה. המיליטריזציה ה"קשה" היא חלק ממאמץ היתר הנדרש כדי לבלום תהליכי ליברליזציה המאיימים על הצבא.

על תשתית המיליטריום הצבאי צמח שיח מיליטריסטי דתי-לאומני, שהתפתח בתוך שורות הצבא ובקרב הקבוצות החברתיות המזונות אותו. המיליטריום הדתי-לאומני מאתגר את המיליטריום החילוני, אך גם מחזקו בחתירתו לנתן את הסוואתה של האלימות ואת הכחשתה לטובת הצגתה כמעשה ראוי ואף מעורר גאווה. בה בעת, המיליטריום הצבאי גם ממנף לצורכי לגיטימציה תהליכים בחברה האזרחית, ובהם התפתחות התקשורת ההמונית, המסייעת לטשטש את ההיגיון המדיני שמאחורי השימוש בכוח, ותהליכי ליברליזציה, המשמשים בעיקר להלבשת האלימות בכסות "נאורה", ובכך לסייע בהכשרתה.

המסגרת התיאורטית, הרקע ההיסטורי והמהלכים לצמצום עלויות הסכסוך – מפורטים בהמשך הפרק. להלן מוצגים מרכיבי המיליטריזציה החדשה, ולכל אחד מהם יוחד בהמשך פרק נפרד.

המרכיב האחד הוא החלשת הזיקה בין השימוש בכוח להיגיון המדיני האמור לעצב אותו, עד כי המדיני הפך לצבאי. יוצגו שני תהליכים המשקפים מגמה זו: התחזקות ההיגיון הצבאי על חשבון זה הפוליטי בראייה כיצד יש לנהל את הסכסוך עם ישויות ערביות, עד כי השימוש בכוח התנתק מההיגיון המדיני ואף גובשה דוקטרינה צבאית המנותקת מתפיסה מדינית, אולם כלולים בה רכיבים המכתיבים מדיניות. התהליך האחר הוא השתלטותה של "רציונליות אינסטרומנטלית" על החשיבה הצבאית, כך שאמצעי הלחימה מעצבים את המדיניות, והצבא מציג פתרונות המייתרים לכאורה מאמץ מדיני. תהליכים אלה עשו את הצבא לסוכן מרכזי של הלגיטימציה לשימוש בכוח (הנושא נידון בפרק הראשון).

המרכיב השני הוא טשטוש ההיגיון המדיני שמאחורי השימוש בכוח, כפי שהוא מתפתח לא רק "מלמעלה למטה", מטעם הצבא והפוליטיקאים, אלא גם "מלמטה למעלה" – באמצעות התקשורת והחברה האזרחית. אציג שני תהליכים מרכזיים של מגמה זו: האחד, התקשורת והחברה האזרחית מפתחות בורות בנוגע לסדר המאורעות שהביא להפעלת כוח, עד כדי ניתוקו מהקשר כולל, כשבתהליך זה תומכת גם הוויזואליזציה של הלחימה. האחר הוא התפתחות שיח המכחיש את מקורותיה של האויבות בין ישראל ליריבותיה, וכך מציג את הסכסוך ככפוי, שאינו מותיר אלא שימוש בכוח. בשיח זה השתלב גם שיח קורבני, המציג את הצד הישראלי כנחות וכסובל מעוינות היסטורית, מה שמגביה עוד את החסם לקרוא תיגר על השימוש בכוח (הנושא נידון בפרק השני).

המרכיב השלישי הוא התפתחות דפוסים חדשים של דה־הומניזציה של האויב. זו הוסבה בהדרגה מדה־הומניזציה של הלוחמים הערבים וההנהגה המדינית, כפי שרווח עד לאינתיפאדה השנייה, לדה־הומניזציה של החברה שנגדה נלחמת ישראל. בה בעת, ובפרט לאחר האינתיפאדה השנייה, דה־הומניזציה תרמה גם להתפתחות התפיסה של האיום הדמוגרפי, שלו השפעה על קיבוע הסכסוך והרחבת ממדיו. האינתיפאדה תרמה להתפתחות נוספת: מעבר מדה־הומניזציה אקטיבית, השוללת את אנושיות האויב, לדה־הומניזציה פסיבית, של התעלמות ממנו, כלומר התעלמות מהאוכלוסייה שבשליטת ישראל, מהלך שאטימת הגבולות בין ישראל לרצועת עזה ולגדה מעצימה (הנושא נידון בפרק השלישי).

המרכיב הרביעי הוא השיפתה של האלימות. האלימות אינה עוד מוסווית כבעבר בשיח הלגיטימציה לאלימות, אלא מובלטת, והפעלתה אף הופכת מקור לגאווה. במערכת ההצדקות הישירה לאלימות צבאית חל שינוי. לאורך ההיסטוריה הרחיקו עצמן קבוצות המעמד הבינוני האשכנזי-חילוני מהודאה מפורשת בהפעלת אלימות, ולשם כך השתמשו במגוון צורות של נרמול האלימות, הכחשתה, הסוואתה והתמרקות מעוללותיה. פרשת אלאור אזריה ב-2016 מסמנת הבשלה של שינוי. הפרשה ביטאה וקידמה מאבק שליטה על ערכיו, סמליו ותרבותו של הצבא. קבוצות ממעמד חברתי נמוך, המאיישות בשיעורים גבוהים את יחידות השיטור של הצבא בגדה ובגבול עזה, תובעות מהצבא וממוסדות המדינה הגנה וגיבוי ואף שינוי תרבותי בצבא. בד בבד הן מקדמות "מלמטה למעלה" שיח אלימות חדש, שיח דתי-לאומני, המנסה לנתן את הסוואתה של האלימות, את הכחשתה ואת הנרמול שלה לטובת הצגתה כמעשה ראוי, ולא רק הצדקתה על סמך תוצאותיה. בשיח זה חזר מוטיב הנקמה, הקטגוריה של "חפים מפשע" החלה להיעלם יחד עם ההתנגדות להגבלות משפטיות המוטלות על הצבא, התפתחה התנגדות להתמודדות עם דילמות מוסריות, תוך כדי רדיפת ארגוני זכויות אדם, והובלטה גאווה על הפעלת אלימות. לא פחות חשוב, במהלך התקופה של פרשת אזריה ולאחריה התאים הצבא את עצמו לשינויים שצמחו "מלמטה". שיח הלגיטימציה לאלימות של הצבא עבר שינוי מקידום לגיטימציה מוסרית, המגינה על ערכיו של הצבא, לקידום לגיטימציה פרוצדורלית, המגינה על ההיררכיה הפיקודית שלו, וממנה לעיצוב של לגיטימציה מוסרית חדשה, שאינה מסווה כבעבר את האלימות הצבאית. היה זה מעבר מ"לגיטימציה של תוצאות" ל"לגיטימציה של אמצעים", כאשר כמדד להצלחה מציב הצבא ספירת גופות, ולא בהכרח את היעדים שלכאורה השיגה הפעולה הצבאית. בזה הכשיר הצבא, לפחות חלקית, את השיח החדש שצמח "מלמטה" (הנושא נידון בפרק הרביעי).

המרכיב החמישי הוא המעבר ממיליטריזם "רך" למיליטריזם "קשה", כפי שמשתקף בתרבותו של הצבא ובמדיניות המעצבת את יחסיו עם החברה. מצבא שפעל לטטוש ההבחנה בין הצבאי לאזרחי, וזהו ביטוי למיליטריזציה "רכה", הוא גיבש מיליטריזציה "קשה", המחדדת את הצבאי ומגבירה את השפעתו על החברה. למיליטריזציה ה"קשה" שני מרכיבים: האחד הוא מיליטריזציה פנים-

צבאית, שביטויה המשמעותי ביותר הוא ייחוד הצבא כדי להכשיר את החיילים להקרבה צבאית, לצד צמצום התפקידים החברתיים של הצבא והצרת בסיס הגיוס. המרכיב הנוסף הוא מיליטריזציה חוץ-צבאית, ובמרכזה מיליטריזציה של מערכת החינוך. ההגיון שמאחורי המיליטריזציה ה"קשה" הוא מאמץ היתר הנדרש כדי לבלום תהליכי ליברליזציה המאיימים על הצבא, לצד אטימת הצבא להשפעות חברתיות שליליות, לשיטתו (הנושא נידון בפרק החמישי).

המרכיב השישי הוא גיוס הליברליזם בשירות הלגיטימציה להפעלת כוח כפרדוקס לא-מכוון. מוצגים מספר תהליכים: הצבא מצטייר כמכבד את מרות המוסדות האזרחיים הנבחרים ואף כנשא הממלכתיות, מה שמעמיד אותו "מעל לפוליטיקה" ומסייע בהרדמת ביקורת השמאל כלפיו. הצגת הצבא כגוף שמוטמעים בו ציווי המשפט הבין-לאומי מספקת לו בסיס לגיטימיות חדש, כלפי פנים וחוץ, להפעלת כוח. שיח זכויות אדם מהווה את התשתית שעל בסיסה פועלים ארגוני זכויות אדם המפקחים בדרכם על התנהלות הצבא בשטחים. אומנם לעתים הם מצליחים להגביל את חופש הפעולה של הצבא, אך בה בעת הם מלבישים את פעולתו בלבוש אנושי וחוקי יותר, ובכך מפחיתים לחץ של ארגונים בין-לאומיים על ישראל. השיח שלהם אכן מוביל לשיפור מוסרי, אך לא לקריאת תיגר על שליטתה של ישראל בשטחים. טיפוח דימויו הטכנולוגי של הצבא, ובעיקר ההבטחה הטכנולוגית-אתית להפעלת אש מדויקת, המבחינה בין אזרחים ללוחמי אויב, מסייעים להשתיק התנגדות לשימוש בכוח ולטשטש פגיעה באזרחי אויב. רגישות לחי החיילים, הממלאת תפקיד חשוב בהגבלת ההתנהלות המבצעית של הצבא, משמשת להצדקת מדיניות אש אגרסיבית המעבירה סיכון מהחיילים לאזרחי אויב. אפילו ביטוי ליברלי מובהק של רגישות זו – האינדיבידואליזציה של השכול – מקדם מיליטריזציה ולא להפך, בסייעו לחולל דה-פוליטיזציה של הקורבן. ולבסוף, בעוד הצבא מרחיב את שילובן של נשים, השיח הפמיניסטי הליברלי נענה לו בטיפוח פמיניזם מיליטריסטי, המזין את שורות הצבא בנשים חדורות מוטיבציה ונאמנות לדרך הצבאית. בכך יש תרומה להחלשתה של קריאת התיגר של המחנה הפמיניסטי כנגד הצבא (הנושא נידון בפרק השישי).

הפרק המסכם יחדד את ההבחנה בין מיליטריזציה ללגיטימציה להפעלת כוח, ואת היתרון האנליטי של השימוש במושג לגיטימציה.

אדגיש, אין זו רשימה סגורה ובלעדית, אלא עיקרי התופעות, שלמיטב שיקוליי, באות לידי ביטוי. המשך פרק זה מוקדש להצבת המסגרת התיאורטית של הספר. לאחר מכן יוצג רקע היסטורי על תהליכי מיליטריזציה, דה-מיליטריזציה ורה-מיליטריזציה בחברה בישראל, ויוסבר התהליך שבו הופחתו עלויות המלחמה, הפחתה שהשפיעה על מבנה הכוח בישראל.

התיאוריה – הלגיטימציה לאלימות

מיליטריזציה ולגיטימציה

אלימות צבאית מתייחסת לכל צורה של פגיעה פיזית באויב (פגיעה אנושית או חומרית), אם מכוונת ואם אגבית, ולאיום מפורש או משתמע בהפעלת אלימות כזו, קרי עיצובם ותחזוקתם של יחסי עוצמה המבוססים על איום באלימות, גם אם ללא שימוש תמידי בה. זוהי אלימות מאורגנת (כלומר, במסגרת פעילות המוסדרת על ידי הארגון הצבאי וסוכנויות ביטחון אחרות), בהתאם להוראות הארגוניות או בסטייה מהן (לרבות הפרת משמעת של חיילים), אך לא אלימות פרטית, כזו המתבצעת מחוץ למסגרת הצבאית (למשל בחופשה של חייל). אין זו הגדרה נטולת מחלוקת. היא מעניקה מקום למצבים שבהם האלימות אינה מופעלת אך מכווננת יחסי עוצמה, ואינה כוללת צורות אלימות שאינן גופניות, כגון אלימות סמלית או מילולית. אך בסופו של דבר, העיסוק בספר זה הוא בצבא כסוכנות המדינתית המפעילה אלימות, שהיא בראש ובראשונה אלימות פיזית.

הפעלת אלימות מאורגנת נדרשת לגיטימיות. לגיטימיות מוגדרת כתפיסה כללית המקבלת פעולות של ישות (במקרה זה מדינתית) כרצויות וכראויות בתוך מערכת מובנית-חברתית של נורמות, סמלים, ערכים ואמונות.¹⁴ לגיטימציה היא תהליך שבו שחקנים חותרים לייצר לגיטימיות.¹⁵

זכות קיומה של המדינה הוא העיסוק באלימות. זהו העיסוק המייחד אותה ביחס לכוחות השוק, לחברה האזרחית ולמוסדות הגלובליים. לכן בידי המדינה השליטה

Suchman 1995, 574 14

Hurd 2007 15

המונופוליסטית הלגיטימית בהפעלת אלימות מאורגנת, לפי הגדרתו הידועה של מכס ובר.¹⁶ בכך הפכה אלימות פרטית, או כזו שלא המדינה מפעילה, לבלתי-לגיטימית. הלגיטימציה נדרשה גם כדי להצדיק גיוס משאבים עבור הפעלת האלימות, ולשם כך, לפי צ'ארלס טילי,¹⁷ המדינה מתפקדת כמעין מנגנון סחטנות של "פרוטקשן": היא מנצלת איומים חיצוניים כדי לתת להם מענה צבאי, ולגבות עבורו תמורה בדמות מיסים, גיוס ואמצעים אחרים של שליטה בירוקרטית. רק חלק מתמורה זו ממלא במישרין צורך צבאי, ואילו ה"עודפים" משרתים את צורכי השליטה הפנימית של המדינה, בעיקר את העצמת הבירוקרטיה שלה. הלגיטימציה נשענת רבות על הצדקה אידיאולוגית להפעלת אלימות, ובפרט לגבי תוצאותיה, הצדקה הנדרשת במיוחד כאשר מופעל כוח כפייה.¹⁸

בהתבסס על תובנות העולות מחקר תרבות אסטרטגית ומיליטריזם, הלגיטימיות הפוליטית להפעלת אלימות תוגדר כמערכת מובנית-חברתית של נורמות, סמלים, ערכים ואמונות המוחזקות על ידי קהילת האזרחים, ומקבלת את השימוש הרשמי של המדינה באלימות צבאית (או את איום השימוש בה וההכנות אליה) נגד אויב חיצוני כהעדפה אסטרטגית נורמלית, נרחבת, מתמשכת ואף רצויה. הלגיטימיות הזו כוללת השקפות חברתיות אשר לתפקידה של הפעלת הכוח ביחסים הבין-אנושיים, לאופיו של האויב ושל האיום שהוא מציב, וליעילות ולמוסר של השימוש בכוח.¹⁹

ההגדרה המוצעת ללגיטימיות טומנת בחובה כמה המשגות:²⁰ ראשית, זוהי המשגה וּפְרִיאֵנִית. היא אינה עוסקת בשיפוט הנורמטיבי של מעשה השלטון (במקרה זה, הפעלת אלימות), אלא באמונה בחוקיותם של כללים נורמטיביים ובזכות המוקנית תחת כללים אלה לבעלי הסמכות לקבוע הוראות (סמכות חוקית),²¹ ובמקרה זה, להפעיל אלימות. זו השקפה סובייקטיבית של לגיטימיות, כלומר

16 ובר 1962, 8.

17 Tilly 1985.

18 Malešević 2010, 81.

19 Levy 2021, 3.

20 Ibid., 3–6.

21 Weber 1964, 328.

אמון האזרחים שהסמכות פועלת באופן חוקי ומוסרי, ולא שיפוט נורמטיבי לגבי מידת המוסריות של הפעולה האלימה. הבחנה זו משרתת את הצורך להבין כיצד אלימות מוצדקת על ידי הסוכנים התומכים בה או המפעילים אותה, ולא לשפוט הצדקה זו מבחינה נורמטיבית.

שנית, לגיטימציה אינה רק הצדקה של מדיניות, סמכות או פעולה מסוימות, אלא היא מעוגנת במכלול של אמונות וערכים. היא חלק מהתרבות הפוליטית המושרשת, גם אם היא מכוונת להצדיק מדיניות ספציפית. לכן היא משתקפת בדעת הקהל ובעמדות הפוליטיקאים כשם שהיא משפיעה עליהם, ומשתקפת גם באופי הפעולה הקולקטיבית התומכת בשימוש בכוח או מתנגדת לו.

שלישית, לגיטימציה אינה חופפת להצדקה מוסרית. לגיטימציה היא תהליך עמוק יותר המעוגן בתהליכים, במוסדות, בתרבות פוליטית וביחסים חברתיים. היא מבוססת לא רק על הצדקה מפורשת (סובייקטיבית) של הפעלת אלימות גלויה, אלא גם על השְׁגָרָה ונרמול של הפעלת אלימות עד כדי התעלמות ממנה, כלומר, היא "אובייקטיבית" – נראית טבעית, ומעוגנת במוסכמות וביחסים חברתיים עד כי אינה מסומנת כאדיאולוגיה, לפי הבחנתיו של סלבוי ז'יז'ק.²² הסוואתה של האלימות המודרנית גוברת ככל שהיא מעוגנת במערכת הלגיטימציה של המדינה ובמנגנוני השליטה הארגוניים שלה, המבוססים לכאורה על יסודות לא-אלימים.²³

רביעית, לגיטימיות אינה חופפת לחוק. יכול להתקיים מתח בין הערך המוסרי של הפעולה או של המדיניות ובין חוקיותה.

חמישית, לגיטימיות נבחנת במידה שבה היא מוסכמת ואינה מחייבת אכיפה, ובמידה שבה היא מוטמעת, כך שסוכנים מבצעים גם הוראות החורגות מן האינטרס המיידי שלהם.²⁴ לכן היא משתקפת גם בתוצר ההתנהגותי הסופי (כמו ציות) ולא רק באמונות המוצהרות.

Žižek 2008, 2, 12, 35–37 22

Malešević 2017, 139 23

Hyde 1983, 398 24

מיליטריזציה, שהיא התשתית התרבותית של הלגיטימציה לשימוש בכוח, תתייחס כאמור להתחזקות ההעדפה התרבותית-פוליטית של השימוש בכוח, האיום בשימוש בכוח, או ההכנות לשימוש בכוח, כנורמלית ואף רצויה.²⁵ דה-מיליטריזציה מתווה את הכיוון המנוגד. זו הגדרה רחבה של מיליטריזציה שאינה תוחמת את עצמה לתמיכה ציבורית בצבא ובמשאביו וגם לא לגישה שמחזיקים בה המנהיגות והפקיוד הבכיר. היא גם אינה מגבילה את עצמה לקוטב הקיצוני של פולחן הכוח, אלא היא מעוגנת-תרבותית, ולפיכך יכולה להשתקף ביחסים חברתיים, כשם שהיא צומחת גם מחוץ לצבא, ולא רק מתוך הארגון הצבאי.²⁶

לגיטימציה לאלימות נשענת על תשתית המיליטריזציה, אבל ממדיה רחבים יותר, ולכן גם תומכים במגוון אופנים במדיניות הפעלת הכוח: (א) היא מתייחסת גם למכלול תהליכים שלא מעניקים עדיפות מפורשת לשימוש בכוח, כמו למשל, תהליכים משפטיים, שלא אחת מעניקים לגיטימציה להפעלת כוח דווקא מתוך דימוי של תפקיד המרסן הפעלת כוח; (ב) היא משתמשת לא רק בכלים ישירים להצדקת השימוש בכוח, אלא גם בכלים עקיפים, דוגמת דה-הומניזציה של האויב; (ג) היא מתייחסת לתהליכים שהם לא רק סובייקטיביים (מוצהרים) אלא גם אובייקטיביים, כגון הסוואה של אלימות ונרמול שלה, כאמור לעיל; (ד) היא מתייחסת לתהליכים שהם לא רק אקטיביים, משמע תוצר של שיח המצדיק שימוש בכוח או שולל אותו, אלא גם פסיביים, כאלה המגבילים את הדמוקרטיה הדיונית (ראו בהמשך) בקידום שיח רחב על השימוש בכוח; (ה) הלגיטימציה לאלימות כוללת גם תהליכים שהם לא רק סטטיים ומעוגני-תרבות, שהם ממאפייני המיליטריזם, אלא גם לגיטימציה דינמית, כלומר ארסנל של אמצעים המשמשים את המדינה להגברת הלגיטימציה לשימוש בכוח, דוגמת מניפולציה של איום חיצוני; (ו) הלגיטימציה יכולה להיות מכוונת, באופן שתיתן משקל להצדקות מפורשות להפעלת כוח, אם מטעם המדינה או מטעם סוכני החברה האזרחית, אך גם יכולה להיות תוצאתית. משמע, המדינה יכולה להפיק תועלת מתהליכים המתפתחים "מלמטה למעלה" מחוץ למוסדותיה, ובפרט כאלה שהם לכאורה ביטוי לדה-מיליטריזציה, דוגמת שיח זכויות אדם.

²⁵ Mann 1987, 35

²⁶ Mabee and Vucetic 2018. ראו

כאמור, מיליטריזציה היא התשתית לפעולתם של מנגנוני הלגיטימציה. לדוגמה, הדה-מיליטריזציה שהתחוללה בהשפעת הסכמי אוסלו, דהיינו מיתון התמיכה בשימוש בכוח, הפחיתה את ביטויי הדה-הומניזציה כלפי הפלסטינים,²⁷ כלומר החלישה את הלגיטימציה לשימוש בכוח נגדם. יתר על כן, מה שבסופו של דבר מצדיק שימוש קונקרטי בכוח אינו מיליטריזציה בכללותה, שהיא תהליך תרבותי-פוליטי רחב, אלא בעיקר הלגיטימציה להפעלת כוח. לכן, במונח מיליטריזציה טמונה, מן ההכרח, ההנחה שמנגנוני הלגיטימציה עובדים, ובתורם, מנגנונים אלה מעצימים את המיליטריזציה. לדוגמה, קבלת ההנחה ששימוש בנשק מונחה מדויק יפחית פגיעה באזרחי אויב חפים מפשע, תגביר את הלגיטימציה לפעול בכוח, והיא יכולה להיתרגם לעדיפות לעשות כן. כך היא תשתקף בשיח הפוליטי, כלומר תעצים מיליטריזציה בכך שתעניק הכשר לקולות המצדדים בהפעלת כוח.

חשוב להדגיש, אם הפעלת אלימות יוצרת אתגר לגיטימציוני, הרי שלחימת שיטור, זו שישאל מנהלת בגדה המערבית ולאורך הגבול עם עזה, יוצרת אתגר מורכב עוד יותר, דו-כיווני – הצדקת אלימות אך גם ריסונה. זאת, כפי שיומחש בדיון האמפירי, בשל אופייה המחייב הפעלת אלימות פנים-אל-פנים; בגלל היותה מבוססת על מצב תמידי של אלימות; מפאת הכוח שהיא מעניקה לצוות השיטור ואף לחייל הבודד (למשל כאשר חיילים פוגעים בסמלים דתיים של מקומיים);²⁸ ואף בשל היעדר יעדי לחימה ברורים, הפגיעה בזהות הלוחמנית של החיילים, והתנהלותה במציאות שבה הריבונות אינה מוגדרת.²⁹

נכון להבהיר את ההבחנה בין שתי מערכות לגיטימציה. הלגיטימיות שהוצגה כאן היא לגיטימיות חוץ-צבאית. היא אינה זהה ללגיטימיות הפנים-צבאית, שאף היא מערכת מובנית-חברתית של נורמות, סמלים, ערכים ואמונות, המוחזקת על ידי חיילים ומפקדים, ומקבלת ומממשת את הפעלתה של האלימות הצבאית. הצבא אמור לפרש את הלגיטימציה הפוליטית ולהתאימה למציאות הצבאית,

27 Oren and Bar-Tal 2007, 117–118.

28 Ruffa et al. 2013. ראו

29 גזית וגרסיאני 2021.

ובהתאם לכך גם לחברת את גייסותיו, אך שורת משתנים גורמת לפער בין שתי המערכות. כך קורה, למשל, כאשר הנחיות הדרג המדיני עמומות, או כשהצבא מאתגר את מערכת הלגיטימיות החוץ-צבאית, או כאשר הרכבו החברתי אינו משקף את זה של החברה האזרחית, ועוד.³⁰ ספר זה אינו מנתח את הלגיטימיות הפנים-צבאית, אך נדרש לה במצבים שבהם חשוב לבחון כיצד השיח הצבאי, ולא אחת הפנים-צבאי, משקף את הלגיטימיות החוץ-צבאית, אך גם יכול להשפיע עליה, בפרט כשחיילים וחיילות משתתפים בשיח הציבורי.

כאמור, הטענה שספר זה מציג היא שהחברה חוותה רה-מיליטריזציה שהגבירה את הלגיטימציה להפעלת כוח. מה מסביר זאת תיאורטית? אציג להלן את מה שאכנה פרדוקס המיליטריזציה.

פרדוקס המיליטריזציה

סוציולוג המלחמה סינישה מלשביץ' הציג את הפרדוקס של המיליטריזציה בעולם המערבי בהתייחסו לעידן הבינוי של המדינה המודרנית.³¹ בעוד שליטים מסורתיים עשו שימוש נרחב באידיאולוגיות דוגמת דת ומיתולוגיה כדי להצדיק הפעלת אלימות לצורך כיבושים, המודרניות היא זו שמחייבת מנהיגים לספק הצדקה ברורה ומלאה לפעולה אלימה, משתי סיבות עיקריות. ראשית, השינוי המבני והארגוני חסר התקדים של ההסדרים החברתיים, שהביא להתפתחות של אזרחות חדשה שבה "אנשים רגילים" נעשו חלק מהתהליך הפוליטי, והם מנסים למלא תפקיד פעיל בעיצובו. עם תהליכים אלה נמנים התפשטותם של רעיונות חילוניים, דמוקרטיים וליברליים, העלייה הניכרת ברמת האוריינות, התפתחות העיתונות, גיוס החובה ההמוני לצבא, ועוד. לכן גם התפשטה תפוצתם של מסרים אידיאולוגיים והתרחבו ויכוחים אידיאולוגיים על אופני התנהלותה של המדינה, לרבות השימוש בכוח צבאי. מכאן המאמץ האידיאולוגי הנדרש מן המדינה להצדקת אלימות.

30 לוי 2021ג.

31 Malešević 2010, 9–10.

שנית, ההפצה ההדרגתית של עקרונות ההשכלה - המעמידים את התבונה האנושית, האוטונומיה, הסובלנות והשלום כערכים המרכזיים של המודרנה, ערכים שהביאו לכללים אוניברסליים המגינים על הזכויות לחיים, לחירות ולשוויון בפני החוק - הפכה את הפעלת האלימות לפחות לגיטימית. אך דווקא ההתרחבות חסרת התקדים של הפעלת האלימות בעידן המודרני והמחיר האנושי שגבתה, הניעו מאמץ לגשר בין המציאות האלימה לבין הנורמות הדומיננטיות הלא-אלימות, לכאורה. מכאן תפקידה של האידיאולוגיה המצדיקה הפעלה של אלימות - להעניק לאזרחים מן השורה תחושה שיש משמעות למאבקים שבהם נתונות מדינותיהם ולהקרבה הנדרשת מהם.

בתמצית, הפער בין הפעלת אלימות לתרבות הפוליטית העצים את המאמץ להצדיק אלימות כאשר נזקקו לה מוסדות המדינה (בפועל או להכנות ולאיוסם בהפעלתה) כדי להגן, לשיטתם, על אינטרסים גיאופוליטיים, סמליים או כלכליים. אם לחלץ תובנה תיאורטית מפרדוקס זה, נאמר שתפקיד המיליטריזציה מתעצם, והוא משתקף בהגברת הלגיטימציה לשימוש בכוח ולהקרבה צבאית, ככל שגוברים בחברה הסמים להפעלת כוח.

בעוד מלשביץ' התייחס לתקופת צמיחתן של המלחמות ההמוניות, העידן שלאחר מלחמת העולם השנייה, ובפרט לאחר שוך המלחמה הקרה (שנות ה-80), העצים את האתגרים ללגיטימציה להפעלת אלימות. בעידן זה מתמודדות החברות המערביות עם שני אתגרים הכרוכים בהענקת לגיטימיות לשימוש בכוח צבאי נגד אויב חיצוני. האתגר האחד הוא הירידה בנכונות להקרבה צבאית, גופנית וכלכלית כאחד, עבור מלחמות שאינן קיומיות, כלומר מלחמות ברירה. ביטוי לכך הוא הרגישות לחללים והלחץ לצמצום תקציבי הביטחון.³² האתגר האחר הוא התגברות הרגישות למשפט הבין-לאומי ולאסורים שהוא מטיל על פגיעה באוכלוסייה האזרחית של האויב,³³ רגישות שגברה בעיקר בעקבות מלחמת וייטנאם, ועוגנה משפטית במסגרת הפרוטוקול הראשון הנוסף לאמנות ז'נבה

32 Hugh Smith 2005.

33 המונח "אזרחי אויב" במובנו הרחב (וגם בהקשר לאזרחים פלסטינים ולבנונים) מתייחס למי שאינם מעורבים בלחימה, ולכן חסיונותם מוגנת מכוח המשפט הבין-לאומי.

(1949) ב־1977³⁴. הנורמות המערביות החדשות מבדילות את התקופה החדשה מזו של מלחמות העבר, עת פגיעה יזומה באוכלוסיית אויב אזרחית הייתה לגיטימית.³⁵

בנסיבות אלה מתפתח לעתים פער בין מכלול האינטרסים הדוחף הנהגה פוליטית להפעיל את הצבא, לבין החסמים הפנימיים שהיא נתקלת בהם בבואה להעניק לגיטימציה לשימוש בכוח. אתגר זה יכול לבוא לידי ביטוי בדעת קהל המסתייגת מהשימוש בכוח ואף להתפתח למחאה רחבה. ככלל, ככל שהנטל הצבאי כבד יותר, במונחים סובייקטיביים ולא רק אובייקטיביים, כמאפיין את המציאות בחברות המקדשות ערכים ליברליים, כך גדל הפוטנציאל להתפתחותה של פעולה קולקטיבית שתבקש לפקח על הקצאת המשאבים, האנושיים והחומריים, להפעלת הצבא, ואף להגביל ולצמצם את הקצאתם.³⁶ אתגר הלגיטימיות של ארצות הברית, בריטניה וחברות נאט"ו אחרות לפריסת כוחותיהן בעיראק ובאפגניסטן הוא המחשה לכך.

לא אחת שני האתגרים מוינים זה את זה – הרגישות לחללים צבאיים מבית דוחפת את מדינות המערב להעביר סיכון מחייליהן לאזרחי האויב. זאת באמצעות מינוף מה שכונה "המהפכה בענייני צבא" שחוללו צבאות המערב, ובהם ישראל, משנות ה־90. אחד ממרכיבי המהפכה הזו, שהושפעה מהתפתחויות בטכנולוגיית המידע, היה הגברת השימוש בחימוש מונחה מדויק, שניתן להפעילו מרחוק ומחוץ לטווח הפגיעה של היריב ("אש מנגד"). השימוש בחימוש זה התפתח לצד הגברת השימוש בכלי טיס בלתי־מאוישים (כטב"ם) בשנות האלפיים. "אש מנגד" מצמצמת את סיכון החיילים, אך בה בעת מגבירה את סיכון הפגיעה באזרחי האויב בנסיבות שבהן זירת הלחימה מקשה את ההבחנה בין אזרחים ללוחמים.³⁷ סיכון זה אף גובר כיוון שהשימוש בנשק מדויק מעודד צבאות לפעול בנסיבות שלא היו פועלים בהן אלמלא עמד לרשותן נשק זה.³⁸ אלא שמהלך זה עשוי

34 Valentino *et al.* 2004, 382–383

35 Zehfuss 2011, 545–546

36 Lake 1992

37 Shaw 2005

38 לוי 2019א.

להיבלם לנוכח הדרישה מבית ומחוץ לשמור על חסינות אזרחי האויב מפגיעה, בעוד ניסיון לסכן מחדש חיילים כדי למנוע פגיעה באזרחי אויב מתנגש עם הרגישות לחללים.

לכודות בצבת זו – התמודדות עם אתגר הלגיטימציה בעוד האינטרס שלהן הוא הפעלת כוח – שכללו מדינות את ארסנל האמצעים המשמשים להגברת הלגיטימציה לשימוש בכוח, ובפרט הלגיטימציה לפגיעה באזרחי אויב. זוהי הלגיטימציה דינמית. מנגנוני פועלים במסגרת גבולותיה של התרבות הפוליטית הקיימת, המעצבת את הלגיטימיות להפעלת כוח, אך בכוחם למתן את התרבות, להעצים יסודות מסוימים בה ואף לשנותה במשהו. להלן בתמצית כמה מנגנונים דינמיים להגברת הלגיטימציה:³⁹ (א) הרחבת ההישענות על המשפט הבין-לאומי, ובפרט על פרשנות גמישה שלו, בעיקר במלחמות שאינן נגד כוחות צבאיים סדירים; (ב) מינוף האיום החיצוני (ולא אחת האדרתו) כדי להצדיק שימוש בכוח; (ג) כחלק מכך, שימוש במנגנונים תרבותיים המגבירים מיליטריזציה במישורין, למשל באמצעות הנכחת הצבא בזירה הציבורית או שימוש במערכת החינוך ובמנגנוני תרבות אחרים; (ד) דהי-הומניזציה של האויב כדרך להצדקת הפגיעה באוכלוסייתו ובתשתיתו האזרחית; (ה) ניסיונות להסרת אחריות מנוק הנגרם לאזרחי אויב, כגון הצגת "נוק אגבי" כתאונה, או הצגת הנוק, בעיקר מספרי הרוגים, כנמוך מזה שנגרם בפועל; (ו) מינוף הרגישות לחללים צבאיים כדי להגביר את הלגיטימציה לפגיעה באוכלוסייה אזרחית כדרך לצמצום סיכונם של חיילים; (ז) מהלכים תרבותיים המגבילים את הדמוקרטיה הדיונית כדי להצר בדרכים שונות את גבולות השיה על הפעלת אלימות, למשל באמצעות הישענות על הידע המקצועי של אנשי הצבא או על הסכמיות רחבה בין האליטות הפוליטיות; (ח) הגבלת הדמוקרטיה הדיונית על ידי צמצום בעלי העניין במדיניות הצבאית באמצעות צמצום בסיס הגיוס וההקרבה. מגמה זו מקודמת באמצעות מעבר מצבא של גיוס חובה לגיוס התנדבותי והגברת השימוש בטכנולוגיה ובמיקור-חוץ צבאי. כפי שיובהר, לא אחת יכולים מוסדות המדינה אף למנף מהלכי לגיטימציה המתפתחים בחברה האזרחית.

הבהרה מתבקשת לגבי משמעותה של דמוקרטיה דיונית בהקשר של ספר זה. פיתוח הדמוקרטיה הדיונית מחייב שיח פעיל ותוסס בסוגיות הנוגעות להפעלת כוח, שיח המעצב את הלגיטימציה הפוליטית להפעלת אלימות. הדיוניות מפותחת בהתהוות התנאים הבאים (ורמת הצטברותם מעצבת את הפרופיל שלה): (א) השיח עוסק בהיבטים הרחבים והעקרוניים של השימוש בכוח ואינו מגביל עצמו לדיון בהיבטיו האופרטיביים בלבד. לפיכך זהו שיח המנתח את מהות האיום, את נחיצות הסרתו, את החלופות להסרתו, ואת ההשלכות השונות – האינסטרומנטליות, הסמליות והמוסריות – הכרוכות בכל אחת מחלופות אלה על עתידה של המדינה, לאור עלויותיהן הישירות והעקיפות, תוך חשיפתם של אינטרסים גלויים וסמויים לשימוש בכוח. יתר על כן, מנקודת המבט של הצורך בדיוניות מפותחת, השאלות האלה עומדות במרכזו של כל דיון עקרוני בהיערכות לאיום עתידי, ונוגעות לסוגיות דוגמת בחירה בטכנולוגיה ספציפית, תוכניות הפריסה העתידיות, מדיניות כוח האדם (מתוך הנחה שהיא מעצבת יחסי עוצמה), ועוד; (ב) השיח מתנהל באיטיות ולא תחת לחצי זמן של חירום, מה שמחייב דיונים עקרוניים בעיתות רגיעה; (ג) המידע הבסיסי נגיש לכול; (ד) הדיון מתקיים בפתיחות, ואין שימוש בסמלים או באכיפה רטורית היכולים להגביל את גבולות הדיון (דוגמת הידע המקצועי של אנשי הצבא הדוחק ידע אזרחי); (ה) בין המשתתפים קיים שוויון מהותי (למשל, אין הדרה, ולו סמלית, של מי שלא שירתו בצבא).⁴⁰

תבנית תיאורטית זו, שתורחב במהלך הניתוח בגוף הספר, תעניק כלים להבנת המקרה של ישראל. מתודולוגית, הספר מציג את התופעות העיקריות של המיליטריזציה החדשה. כדי להמחיש את התופעות באמצעות אירועים ספציפיים הוא מסתמך בעיקר על מקורות משניים ועל טקסטים שהוצגו בשיח הציבורי. גם אם הספר ממוקד בישראל, התופעות והתהליכים המוצגים בו נשכרים משימוש בתבנות תיאורטיות והשוואתיות.